

УДК 581.527,7

В.І. МЕЛЬНИК

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

***HELLEBORUS PURPURASCENS* WALDST. ET KIT. (RANUNCULACEAE) — РІДКІСНИЙ ВИД ФЛОРИ ЄВРОПИ НА СХІДНІЙ МЕЖІ АРЕАЛУ**

Описано географічне поширення, місцезростання та сучасний стан популяції *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit. (Ranunculaceae) в Україні (на східній межі ареалу). *H. purpurascens* — рідкісний вид флори Європи, внесений до червоних книг Польщі, Чехії та Словаччини, Червоного списку рослин Угорщини, списків рідкісних видів рослин Хмельницької та Чернівецької областей України. Цей вид є ендеміком флори Європи. Його ареал охоплює Балканські та Карпатські гори і Подільську височину. Основні місцезнаходження *Helleborus purpurascens* в Україні приурочені до широколистяних букових та дубових лісів. Сучасний стан популяції виду в Україні залежить від ступеня антропогенних впливів на місцезростання. Гоомеостатичні популяції з повностановими спектрами онтогенетичних станів домінують в антропогенно не порушених місцезростаннях. Вирубка лісів призводить до порушення вікової структури та повної деградації популяції. Запропоновано рекомендації щодо поліпшення охорони *H. purpurascens* в Україні.

Ключові слова: *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit., ареал, місцезростання, популяція, Подільська височина, Україна.

Helleborus purpurascens Waldst. et Kit. (Ranunculaceae) — рідкісний вид флори Європи, внесений до червоних книг Польщі, Чехії та Словаччини, червоних списків рослин Угорщини та Міжнародного Союзу охорони природи [11, 14, 15]. Він здавна вважається рідкісним видом флори України [1, 19], однак не внесений до жодного з видань «Червоної книги України», а лише до офіційних переліків регіонально рідкісних видів Хмельницької та Чернівецької областей [7]. Недостатня вивченість хорології, екології та фітоценозів *H. purpurascens* є перешкодою для його науково обґрунтованої охорони в Україні.

Матеріал та методи

У 2004—2014 рр. нами вивчено географічне поширення та умови місцезростань *H. purpurascens* в Україні. Фітоценотичні описи проводили за методикою Т.О. Работнова [9]. Географічне поширення виду вивчали в природі, а також за літературними даними та матеріалами гербаріїв України — Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (KW), На-

ціонального ботанічного саду ім. М.М. Гришка (KWH), Київського (KWA), Львівського (LW), Ужгородського (UU), Чернівецького (CWER) університетів, Львівського природничого музею НАН України (LWS) і Ботанічного інституту ім. В.Л. Комарова РАН (LE).

Результати та обговорення

H. purpurascens — балканський (іллїрійський) елемент флори України [4, 12, 16], ареал якого охоплює Балкани, Карпати та Подільську височину (Боснія та Герцоговина, Сербія, Чорногорія, Румунія, Угорщина, Словаччина, Польща та Україна) [1, 13, 18]. Цей вид не є широко поширеним у межах свого ареалу. Так, у Румунії він спорадично трапляється в регіонах Бая-Маре, Клуш, Плоешті, Хунедоара, Сучава, в Угорщині — в гірських масивах Бержень, Матра, Бюкк, Земплен та на рівнині Альфельд, у Словаччині *H. purpurascens* зростає в гірському масиві Буковський верх у Східних Карпатах, де виявлено лише 35 місцезнаходжень. У Польщі зафіксовано лише два місцезнаходження *H. purpurascens* у Західних Бешадах на вершині Малє Ясло (1065 м н.р.м.) біля с. Цісна та за 6 км від нього між селами Стриб та Перемін [11, 15, 18].

© В.І. МЕЛЬНИК, 2015

Безпосередньо до польських, словацьких, угорських та румунських місцезнаходжень *H. purpurascens* прилягають локалітети виду в Українських Карпатах. Наводимо список місцезнаходжень *H. purpurascens* в Україні за літературними та гербарними даними.

Список місцезнаходжень
Helleborus purpurascens в Україні

Закарпатська низовина

Закарпатська обл.

Ужгородський р-н

1. С. Соловка, на р. Уж [7].
2. С. Невицьке, г. Анталовецька Поляна, буковий ліс (Гринь, 1948, KW; Чопик, 1956, KWH).

Мукачівський р-н

3. М. Мукачеве, околиці монастиря, дубовий ліс (Хараре, Бородина, Конечная, 1976, LE).
4. С. Лавки, в лісі (Косець, 1950, KW); Галетай, 1955, UU).
5. Дубово-грабовий ліс, по схилу р. Латориці поблизу м. Мукачеве (Гринь, 1947, KW).
6. За 6-7 км на північ від м. Мукачеве, буковий ліс на вершині г. Жорнина (Цвельов, 1975, LE).
7. Перевал Бескид. Ялиновий ліс.

Виноградівський р-н

8. Околиці м. Виноградова, Чорна гора, в дубово-буковому лісі біля р. Тиса (Юзків, 1947, LW).
9. Околиці м. Виноградова. Південний схил Чорної гори, в молодому дубняку (Вайнагій, 1957, LW).
10. С. Широке (Мар'ян, 1956, UU).

Перечинський р-н

11. Тур'я-Раметівське лісництво. Урочище «Банківці». Буковий ліс (Фодор, 1960, UU).
12. Околиці с. Сімер. Буковий ліс. На лівому березі р. Уж (Мельник, 1988, KWH).
13. С. Сімер, г. Боржавка, біля с. Ліщини (Лакіза, 1962, UU).

Великоберезнянський р-н

14. Г. Явірник. Ліси. Луки. Урочище «Яворця» (Фодор, 1946, UU; Близнець, 1969, UU).

15. Снт Воловець. По схилах потоків (Мельничук, 1949, LWS; Зоз, 1956).

Воловецький р-н

16. С. Верхні Ворота. Чагарник (Мучинка, 1954, UU).
17. С. Ворохта, лівий берег р. Латірки (Тасенкевич, 1987, LWS).
18. С. Підполоззя ([8]; Ігошина, 1950, LE; Тасенкевич, 1987, LWS).

Міжгірський р-н

19. Околиці с. Пилипець (Матола, 1966, UU).

Свалявський р-н

20. У буковому лісі на схилі від полонини Боржавка до р. Ждимер (Гринь, 1947, KW).
21. С. Кичера, с. Драчки (Жепа, 1963, UU).
22. Околиці с. Плев'я. Схил до Плев'янського потоку (Косець, 1946, KW).
23. Околиці с. Вовча (Мельник, Смолко, 1947, KW).
24. Околиці м. Свалява, 5 км у бік Сколе. В чагарниках (Зеленчук, 1981, KW).

Хустівський р-н

25. С. Сойми, г. Клива. На місці зрубаного лісу (Гасинець, 1961, UU).
26. Околиці с. Данилове, узлісся (Лазебна, Казарін, 1978, LWS).
27. Околиці м. Хуст. У лісі (Лазебна, 1978, LWS).
28. Дубовий ліс. На схилі г. Ярослав (KW).

Тячівський р-н

29. С. Прибуй (Лакіза, 1950, UU; Кудря, 1951, UU).
30. С. Комсомольєвка, г. Кичева (Фодор, 1952, UU).
31. Околиці с. Усть-Чорна. На горі Діл (Зоз, 1956).
32. На горі Погар (Зоз, 1956).
33. С. Брустури. В урочищі «Кедрин» (Зоз, 1956).
34. Околиці сіл Руська Мокра та Німецька Мокра (Зоз, 1956).
35. Околиці с. Брустури. На горі Стеняк (Зоз, 1956).
36. Околиці с. Широкий Луг. На узліссі букового лісу на березі р. Лужанка (Харкевич, 1946, KWA).

37. С. Богдани. Верхів'я потоку Квасновато-го. Мішаний ліс (Чопик, 1963, KWA).
38. Хребет Горгани, г. Передня за 4 км на північ від с. Німецька Мокра на висоті 1000 м. Ялиновий ліс на південному схилі вздовж дороги на полонину (Грубов, Рачковська, 1949, LE).
39. С. Широкий Луг. У буковому лісі. На кам'янистому схилі до р. Лужанки (Косець, 1946, LE).
40. Околиці с. Усть-Чорна, г. Сверул. Луки на узліссі. Південний схил (Вайнагій, LWS, 1957).
41. Околиці с. Угли. Урочище «Велика Уголька». В чагарниках (Вайнагій, 1960, LWS).
Рахівський р-н
42. Урочище «Казенишек» (Лебедева, 1960, LE).
43. Околиці с. Луги. На схилі Говерли, в чагарникових заростях (Харкевич, 1947, KWH).
44. Г. Рашибеник (1957, LE).
45. С. Ясеня. Хвойний ліс (Краєв, 1955, UU).
46. Буковий ліс (Крайник, 1955, UU).
47. Гора Петрос (Paczoski, 1895, LW).
48. Мармароські гори. В бік гори Бейдролина до Попа Івана, на полонині (Юзьків, 1947, LW).
49. Мармароські гори, г. Петрос. Мішаний ліс (Берко, 1961, LWS).
50. Хребет Черногора, полонина Квасівський Менчул, узлісся (Вайнагій, 1957, LWS).
51. Покутсько-Мармароські гори, гора Прийм Високий на висоті 950 м (Fedogowicz, 1911, LWS).
52. Мармароські гори, г. Піп Іван (Климишин, 1987, LWS).
53. С. Кваси. В буковому лісі (Машковський, 1954, LWS).
54. Г. Менчул, у буковому лісі (Лайко, 1984, LW).
55. С. Менчул [7].
56. Квасівський Менчул, буковий ліс, 1050 м н.р.м. (Шилова, 1955, LW; Коліщук, 1956, LWS; Завада, 1971, LWS).
57. На північний схід від с. Кваси, урочище «Менчул», у буковому лісі (Волгін, 1985, LW; Кордаш, 1985, LW).
58. С. Лазівщина, узлісся, луки (Зелінка, 1984, Гербарій Тернопільського педагогічного університету).
59. С. Богдан, урочище «Вовчий», суха лука (Курин, 1968; UU).
60. Підніжжя полонини Апшинець, лука (Лукашенко, 1960; UU).
61. Г. Кобила, с. Кунична (1970, UU).
62. Дорога від г. Петрос до г. Кваси (Фодор, 1948, UU).
63. Підніжжя Говерли (Штаєр, 1956, UU).
64. Г. Менчул Квасівський, північний схил, ліс (Фодор, 1957, UU).
65. Г. Близниця ліс. (Чубірко, 1955, UU).
66. Г. Менчул (Крайник, 1956, UU).
67. С. Костилівка, буковий ліс (Йосипчук, 1962, UU).
68. Русько-Мокрянське лісництво, урочище «Весник», узлісся букового лісу (Силичко, 1962, UU).
69. Околиці с. Чорна Тиса, дорога на Апшинець, не доїжджаючи Рибника (Зиман, 1973, KW).
70. Околиці смт Ясіня (Зиман, 1973, KW).
71. Біло-Тиснянське лісництво, лісові схили до р. Говерла (Доброчаєва, 1947, KW).
72. Підйом на г. Говерла (Котов, 1972, KW).
73. Ліс в урочищі «Молодов'як» (Котов, 1946, KW).
74. Околиці с. Богдан, г. Піп Іван, ялиновий ліс (Барбарич, 1947, KW).
75. Полонина Гропа, за потік Мокрий (Фодор, 1947, UU).

Прикарпаття

Івано-Франківська обл.

Глумацький р-н

76. Біля с. Незвиська (Вісюліна, 1953).

Косівський р-н

77. Околиці с. Брустурів (Запятава, 1948, KW).

Верховинський р-н

78. Околиці с. Верховина (Кашпловський, 1932, LWS).

Надвірнянський р-н

79. Околиці с. Воскресінці, дубово-грабовий ліс на правобережних схилах долини р. Прут (Ткачик, 1979, LWS).

Снятинський р-н

80. Околиці с. Ільниці, дубово-грабовий ліс (Ткачик, 1979, LWS).

Хотинська височина

Чернівецька обл.

Заставнівський р-н

81. Околиці с. Ряпуженці, грабовий ліс (Дорош, 1980, CWER, Бондаренко, 1980, CWER).
82. С. Хрещатик, у лісі (Дорош, 1980, CWER).
83. С. Звинячка (Шеляг, 1957, CWER).
84. С. Прилипне, в грабовому лісі, схили Дністра (Токарюк, 2001, CWER).
85. Околиці с. Кострижівка (Токарюк, 2002, CWER).
86. Околиці с. Бабик, на схилах Дністра, в дубово-грабових лісах та чагарникових заростях (Деревенко, 2003, CWER).

Подільська височина

Івано-Франківська обл.

Городенківський р-н

87. Поблизу сіл Лука та Вікторівка в долині Дністра (Вukowiecki, 1935).
88. На правому березі Дністра, в околицях с. Назвисько (Катіна, 1940, KW).
89. Околиці с. Чернелиця, Чернелицьке лісництво, кв. 37. Грабовий ліс, південні схили (Горохова, Заєць, Мазур, 1965, CWER).

Тернопільська обл.

Бережанський р-н

90. Околиці м. Бережани [6].

Монастирський р-н

91. Околиці с. Дубинки (Лазебна, 1976, LWS).

Бучацький р-н

92. У долині р. Стрипи між Бучачем і Остовом (Tuszynsky, 1887, LWS).
93. Бучач (Бучак, LW).
94. Журавлинці над Стрипою поблизу Бучача (Вukowiecki, 1939).
95. Заліснені схили над Дністром біля Золото-го Поток (Данилевський, 1940, KW).

Заліщицький р-н

96. С. Жижава. Під Запішиками, берег, буковий ліс (Вільчек, 1926, LW).

97. Схили до Дністра між с. Жижавою і Іване Золоте (Гринь, 1940, KW).

98. С. Добровляни (Кузнецова, 1949, KW; Шеляг, 1957, CWER).

99. Околиці с. Добровляни, урочище «Обіжова», ясенково-грабовий ліс (Кагало, Сичак, 1993).

100. С. Жижава, заказник «Жижавський ліс» (Кагало, 1985, KWKS).

101. С. Червоногради, 1 км на південний захід від села в широколистяному лісі (Зеленчук, 1990, LW).

102. Околиці с. Шутроминці [17].

Чортківський р-н

103. Чортків (Влоскі, 1889, LW, LWS).

104. Улашковецьке лісництво. Ліс «Галілея» (Гринь, 1940, KW; Заверуха, 1979, KW).

105. С. Улашківці, ліс «Білявина» (Ісаєва, 1950, KW).

106. Біля с. Ягольниці. Ліс «Білявина» (Гринь, 1940, KW).

Хмельницька обл.

Боршівський р-н

107. Тулинський ліс, за 4 км на південь від Боршівки [17].

Чемеровецький р-н

108. С. Кутківці; свіжий груд (Круцкевич, 1937).

109. У лісі між селами Крутківці та Дібрівка (Панасюк, 1924, KW; Круцкевич, 1937).

110. Збрин (Рогович, 1859).

111. С. Тургинці, грабовий ліс (Котов, 1928, KW).

112. Між с. Зайчики Волочиського р-ну та с. Курівка Городоцького р-ну (Котов, 1928, KW).

Кам'янець-Подільський р-н

113. С. Завалля (Рогович, 1955).

114. С. Жванець (Шмальгаузен, 1859; Круцкевич, 1937).

Як свідчать наведені в списку дані, на Закарпатській низовині зафіксовано 9 місцезнаходжень *H. purpurascens*, в Українських Карпатах — 69, у Прикарпатті — 2, на Подільській височині — 34 місцезнаходження.

В Україні проходить східна межа ареалу *H. purpurascens*. Д.С. Івашин [3] проводив її від верхів'я Дністра південніше від м. Івано-Франківська, далі — на південний схід, майже досягаючи м.Тернополя, через р. Збруч південніше від смт Сатанова і на південь вздовж течії р. Смотрич до Дністра, звідти на південний захід до м. Чернівці. Детальне вивчення гербарних зборів семи гербаріїв України та гербарію Ботанічного інституту ім. В.М. Комарова РАН у Санкт-Петербурзі дало змогу внести корективи щодо східної межі ареалу виду в Україні. За нашими даними, вона проходить від м. Перечин до м. Міжгір'я в Закарпатті і далі до м. Тлумач на Івано-Франківщині, звідки повертає на північний схід до м. Бережани і до м. Монастирськ на Тернопільщині, далі йде вздовж лінії м. Бучач — м.Чортків (Тернопільська обл.) — м. Городок (Хмельницька обл.), звідти повертає на південь до м. Кам'янець-Подільський та на південний захід до смт Заставна.

За результатами вивчення географічного поширення *H. purpurascens* в Україні за гербарними та літературними даними можна дійти висновку про суцільне поширення виду в Українських Карпатах. Тут він поширений від Закарпатської низовини до верхньої межі букових лісів на висоті 1000—1400 м.

Місцезнаходження *H. purpurascens* на Подільській височині приурочені до річкових долин Дністра та його приток Золота Липа, Стрипа, Серет, Збруч і Смотрич. Таким чином, на відміну від суцільної частини ареалу виду в Українських Карпатах, рівнинна частина його ареалу на Подільській височині складається із стрічкових (лінійних) популяцій. На думку W. Szafer [16] та W. Gajewski [12], така структура ареалу *H. purpurascens* поблизу його східної межі сформувалась у післяльодовиковий період, коли відбувалась його міграція з Карпат на рівнину вздовж каньйону Дністра та його приток.

H. purpurascens — характерний елемент трав'яного покриву неморальних лісів центральноєвропейського типу [2]. В Українських Карпатах він зростає в букових, грабових, рідше —

дубових і значно рідше — в ялицевих та ялинових лісах, а також на кам'янистих осипах, післялісових луках та у чагарникових заростях [3].

Як встановив W. Gajewski [12], на Подільській височині *H. purpurascens* приурочений до листяних лісів у долинах Дніпра та його приток аж до Серету на сході. W. Szafer [16, 17] наводив *H. purpurascens* для угруповань союзів Acereto-Fraxinetum podolicum і детально описав ці угруповання в околицях с. Шутроминці (Заліщицький р-н Тернопільської обл.). Проведене нами вивчення умов місцезростань *H. purpurascens* в околицях цього села показало, що тут не відбулось жодних суттєвих змін. Як і в часи W. Szafer, нині *H. purpurascens* зростає там в кленово-ясеновому та дубово-грабовому лісах у долині р. Дністер. Окрім едифікаторів *Acer campestre*, *A. platanoides*, *A. pseudoplatanus*, *Carpinus betulus*, *Fraxinus excelsior*, *Quercus petraea* та *Q. robur*, до складу деревостанів входять *Cerasus avium* та *Sorbus torminalis*. Зімкненість крон — 0,8. Підлісок добре розвинений, утворений *Corylus avellana*, *Daphne mezereum*, *Frangula albus*, *Lonicera xylosteum*, *Viburnum lantana*. Проективне покриття трав'яного покриву — 80 %. У ньому домінують *Asarum europaeum* та *Stellaria holostea*. До його складу входять також *Aposeris foetida*, *Coronilla elegans*, *Galeobdolon luteum*, *Epipactis atrorubens*, *E. helleborine*, *Euphorbia amygdaloides*, *Melittis melisophyllum*, *Neottia nidus-avis*, *Platantera bifolia*, *Sanicula europaea*.

H. purpurascens — характерний вид цих угруповань. Його проективне покриття — 15—20 %. Такою ж значною була участь цього виду в даному місцезростанні і за часів W. Szafer [17]. На 1 м² припадає 10—15 дорослих рослин *H. purpurascens*.

Подібні умови місцезростань *H. purpurascens* — у дубово-грабових лісах у долині р. Золота Липа поблизу с. Вікторівка (Лука) Бережанського району Тернопільської області та в долині р. Нічлава в Тулинецькому лісі в околицях с. Тули за 4 км на північ від м. Борщів, детально описані Н. Bukowiecki [10].

Нами описані лісові фітоценози з участю *H. purpurascens* у долині р. Стрипи в околицях

с. Скоморохи Бучацького району Тернопільської області. На південь від с. Скоморохи *H. purpurascens* приурочений до дубово-грабового лісу (*Querceto-Carpinetum podolicum*). Окрім едификаторів *Carpinus betulus* та *Quercus robur*, до складу деревного ярусу входять *Acer campestre* і *Tilia cordata*. Зімкненість деревостану — 0,9, його середній вік — 80 років. Трапляються поодинокі дуби 200-річного віку. Підлісок добре розвинений, утворений *Corylus avellana*, *Daphne mezereum*, *Frangula alnus*, *Lonicera xylosteum*, *Viburnum lantana*. Трав'янистий ярус густий, проективне покриття — 80 %. Його домінантами виступають *Aegopodium podagraria*, *Geranium phaeum*, *H. purpurascens*. До складу трав'янистого ярусу входять також *Arum besserianum*, *Alliaria petiolata*, *Aposeris foetida*, *Astragalus glycyphyllos*, *Dryopteris felix-mas*, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Epipactis helleborine*, *Lamium maculatum*, *Melandrium purpurascens*, *Oxalis acetosella*, *Pulmonaria obscura*, *Polygonatum multiflorum*, *Salvia glutinosa*, *Stellaria holostea*, *Urtica dioica*.

На північ від с. Скоморох в околицях туристичної бази «Лісова» *H. purpurascens* зростає в кленово-ясеновому лісі. Зімкненість крон — 0,9. Середній вік — 80 років. Вік деяких дерев — 200 років. Підлісок добре розвинений, утворений *Corylus avellana*, *Daphne mezereum*, *Frangula alnus*, *Lonicera xylosteum*, *Viburnum lantana*. Трав'янистий ярус густий, його проективне покриття — 80 %. Домінанти — *Aegopodium podagraria*, *Geranium phaeum*, *H. purpurascens*. До його складу входять також *Alliaria petiolata*, *Aposeris foetida*, *Arum besserianum*, *Astragalus glycyphyllos*, *Campanula persicifolia*, *Dryopteris felix-mas*, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Epipactis helleborine*, *Lamium maculatum*, *Melandrium purpurascens*, *Oxalis acetosella*, *Polygonatum multiflorum*, *Pulmonaria obscura*, *Salvia glutinosa*, *Stellaria holostea*, *Urtica dioica*.

Участь *H. purpurascens* у складі фітоценозів досить значна. На 1 м² припадає 10—5 дорослих особин.

Висновки

Як і в долині Дністра, в долині його притоки Стрипи *H. purpurascens* перебуває в умовах фі-

тоценологічного оптимуму. Про це свідчать значна участь виду в проективному покритті трав'яного покриву (15—20 %) та високі показники густоти популяцій виду (на 1 м² припадає 10—15 дорослих особин).

Осередки з високими показниками участі в трав'яному покриві та густоти популяцій *H. purpurascens* на Подільській височині трапляються рідко. Більшість локалітетів виду представлені нечисельними популяціями, розташованими дифузно [5].

На відміну від гірських популяцій *H. purpurascens*, які клинально поширені в Українських Карпатах, рівнинні стрічкові популяції виду на Подільській височині більшою мірою потерпають від антропогенних впливів. Вирубвання лісів у долинах подільських рік призводить до фрагментації популяцій *H. purpurascens* та їх трансформації зі стрічкових у локальні. В зв'язку з цим усі місцезнаходження *H. purpurascens* на Подільській височині потребують охорони.

1. Вісюліна О.Д. Родина жовтицеві (*Ranunculaceae*) / О.Д. Вісюліна // Флора УРСР. — К. : Вид-во АН УРСР, 1953. — Т. 5. — С. 14—152.
2. Екофлора України / Від. ред. Я.П. Дідух. — К. : Фітосоціоцентр, 2004. — Т. 2. — 480 с.
3. Івашин Д.С. Морозник краснеюший (*Helleborus purpurascens*) / Д.С. Івашин // Атлас ареалів і ресурсів лікарських рослин ССРСР. — М., 1980. — С. 138, 269.
4. Клепов Ю.Д. Анализ флоры широколиственных лесов европейской части СССР. — К. : Наук. думка, 1990. — 352 с.
5. Коротченко В.В. Созологічна характеристика *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit. (*Ranunculaceae*) в Україні / В.В. Коротченко, О.М. Царенко // Національний лісотехнічний університет України. Наук. вісн. — 2011. — Вип. 212.
6. Мельник В.И. Редкие виды флоры равнинных лесов Украины / В.И. Мельник. — К. : Фитосоциоцентр, 2000. — 212 с.
7. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України: (довідкове видання) / Укладачі Т.Л. Андрієнко, М.М. Перегрим. — К. : Альтпрес, 2012. — 148 с.
8. Попов М.Г. Очерк растительности и флоры Карпат / М.Г. Попов. — М.: Изд-во МОИП, 1949. — 303 с.
9. Работнов Т.А. Фитоценология / Т.А. Работнов. — М. : Изд-во МГУ, 1978. — 384 с.

10. Bukowiecki H. *Helleborus purpurascens* W. et K. (Studium farmaceutyczne) / H. Bukowiecki // Acta Polonica Pharmaceutica — 1939.— N 3(9). — S. 153—245.
11. Červana kniha ohrožených a vzácných druhů rostlin a Živocích ČR a SR. Vyssi rostliny. — Bratislava : Priroda, 1999. — 456 s.
12. Gajewski W. Elementy Flory Polskiego Podola / W. Gajewski. — Warszawa : Planta Polonica, 1937. — 210 s.
13. Jalas J. Atlas flora Europaeae / J. Jalas, J. Suominen. — Helsinki, 1989. — Vol. 8. — 216 p.
14. Király G. Vörös Lista. A magyarországi edényes flóra veszélyeztetett fajai / G. Király. — Sopron : Sajat kiadás, 2007. — 73 p.
15. Polska Czerwona księga roślin. — Kraków, 1993. — 310 s.
16. Szafer W. Las i step na Zachodniem Podolu / W. Szafer // Rozpr. Wydz. Matem. — Pszyc, Ser. B. — 1935. — T. 49, N 3. — S. 1—112.
17. Szafer W. Rezerwaty lesne w Szutromincach na Podolu / W. Szafer // Ochrona Przyrody. — 1936. — T. 16. — S. 10—22.
18. Tutin T.G. *Helleborus* L. / T.G. Tutin // Flora Europaea. — Cambridge : University Press, 1964. — Vol. 1. — P. 207—208.
19. Zapalowicz H. Krytyczny przegląd roślinności Galicji / H. Zapalowicz. — Kraków, 1906.— T. 1. — 296 s.
5. Korotchenko, V.V. and Tsarenko, O.M. (2011), Sozologichna charakteristyka *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit. (*Ranunculaceae*) v Ukraini [Sozological characteristic *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit. (*Ranunculaceae*) in Ukraine]. Scientific Bulletin, N 212, pp. 26—30.
6. Melnyk, V.I. (2000), Redkije vidy flory ravninnych lesov Ukrainy [Rare species of the flora of plain forest of Ukraine]. Kyev: Fitosociocentr, 212 p.
7. Oficijni pereliki regionalno ridkisnych roslin administratyvnyh teritorij Ukrainy (dovidkove vydanna) [Official list of regional rare plants of administrative territories of Ukraine] (reference book). (2012), Compiled by T.L. Andrijenko, M.M. Peregrym. Kyiv: Alterpress, 148 p.
8. Popov, M.G. (1949), Ocherkrastitelnosti i flory Karpat [Essay about vegetation and flora of Carpathians Mountains]. Moskow, izdatelstvo MOIP, 303 p.
9. Rabotnow, T.A. (1978), Fitocenologija [Fitocenology]. Moskow, izdatelstvo MGU, 384 p.
10. Bukowiecki, H. (1939), *Helleborus purpurascens* W. et K. (Studium farmaceutyczne). Acta Polonica Pharmaceutica, N 3 (9), s. 153—245.
11. Červena kniha ohrožených a vzácných druhů rostlin a živocích ČR a SR. Vyssi rostliny. (1999), Bratislava: Priroda, 456 s.
12. Gajewski, W. (1937), Elementy Flory Polskiego Podola. Warszawa: Planta Polonica, 210 s.
13. Jalas, L. and Sominen, J. (1989), Atlas Flora Europaea. Helsinki, vol. 8, 216 p.
14. Király, G. (2007), Vörös Lista. A magyarországi edényes flóra veszélyeztetett fajai. Sopron: Sajat kiadás, 73 p.
15. Polska Czerwona księga roślin (1993), Kraków, 310 s.
16. Szafer, W. (1935), Las i step na Zachodniem Podolu. Rozpr. Wydz. Matem. Pszyc, Ser. B, t. 49, N 3, s. 1—112.
17. Szafer, W. (1936), Rezerwaty leśne w Szutromincach na Podolu. Ochrona Przyrody, t. 16, s. 10—22.
18. Tutin, T.G. (1964), *Helleborus* L. Flora Europaea. Cambridge: University Press, vol. 1, pp. 207—208.
19. Zapalowicz, H. (1906), Krytyczny przegląd roślinności Galicji. Kraków, vol. 1, 296 s.

Рекомендував до друку М.Б. Гапоненко

Надійшла до редакції 03.03.2015 р.

В.И. Мельник

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

HELLEBORUS PURPURASCENS WALDST. ET KIT.
(*RANUNCULACEAE*) — РЕДКИЙ ВИД ФЛОРИ
ЕВРОПИ НА ВОСТОЧНОЙ ГРАНИЦЕ АРЕАЛА

Описаны географическое распространение, местообитания и современное состояние популяций *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit. (*Ranunculaceae*) в Украине (на восточной границе ареала). *H. purpurascens* — редкий вид флоры Европы, внесенный в красные книги Польши, Чехии и Словакии, Красный список растений Венгрии, списки редких видов растений Хмельницкой и Черновицкой областей Украины. Этот вид является эндемиком флоры Европы. Ареал *H. purpurascens* охватывает Балканские и Карпатские горы и Подольскую возвышенность. Основные местонахождения *H. purpurascens* в Украине связаны с широколиственными буковыми и дубовыми лесами. Современное состояние популяций вида в Украине зависит от степени антропогенных воздействий на местообитания. Гомеостатические популяции с полночленными спектрами онтогенетических состояний доминируют в антропогенно ненарушенных местообитаниях. Вырубка лесов приводит к нарушению возрастной структуры и полной деградации популяций. Предложены рекомендации по улучшению охраны *H. purpurascens* в Украине.

Ключевые слова: *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit., ареал, местообитание, популяция, Подольская возвышенность, Украина.

V.I. Melnyk

M.M. Gryshko National Botanical Garden,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kiev

HELLEBORUS PURPURASCENS WALDST. ET KIT.
(*RANUNCULACEAE*) IS RARE SPECIES
OF EUROPEAN FLORA IN EASTERN LIMIT
OF AREA

Geographical distribution, habitats and modern state of populations of *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit. (*Ranunculaceae*) in Ukraine (in the eastern limit of area) are described. *H. purpurascens* is rare species of European flora, included to Red Data Books of Poland, Czech and Slovakia Republics, Red List of plants of Hungary and regional red lists of Khmelnytsky and Chernivtsi regions of Ukraine. This species is endemic of Europe. The area of *H. purpurascens* occupied Balkan and Carpathian Mountains and Podolsk Upland. Main natural habitats of *H. purpurascens* in Ukraine are deciduous beech and oak forests. Modern state of populations on this species are depended of state of habitate disturbance. Homeostatic populations with complete ontogenetic state are prevail in antropogenetically not disturbed habitats. The felling of the forests are caused disruption of age structure and entire degradation of populations. Recommendations for improvement *in situ* protection of *H. purpurascens* in Ukraine are proposed.

Key words: *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit., area, habitate, population, Podolian upland, Ukraine.